

ไทย-ลาว : การเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขงกระทบต่อประมงพื้นบ้าน

โดย ปิยะภรณ์ วงศ์เรือง*

เชียงของ (ไอพีเอส) – ภายใต้แสงระอุอ้าวของแดดเช้าเดือนเมษายน ชาวประมงบ้านหาดไคร้รวมกลุ่มกันอยู่รอบๆ ศาลเพียงตาได้ร่วมไม้ในสวนร้างริมฝั่งแม่น้ำโขงหลังหมู่บ้านหาดไคร้ อำเภอเชียงของ

ใต้แสงตะวัน รูปและเทียนส่งควันฟุ้งกระจายสะท้อนแดดในอากาศเช่นเดียวกับกลิ่นกรุ่นของไต้ต้ม ลาบเนื้อและหัวหมู เสียงก่นร้องได้ถ้ามถึงการเชิญผีเข้าประทับที่ศาลเพียงตาดังขึ้นเป็นระยะ ท่ามกลางเสียงดนตรีลานนาที่ขับขานโดยพรานปลาผู้ชรา

“ปีที่แล้วเราจับปลาบึกไม่ได้เลย มาเถอะเจ้า โฟ้งเจ้าลวง โปรดมาและนำพาปลาบึกมาให้พวกเราปีนี้ด้วย” เสาร์ รัตนตรีย์ หมอเชิญผีวัย 63 ปี กล่าวเชิญผีให้มาประทับและรับรู้การวอนขอของชาวประมงท่ามกลางความระอุอ้าว

ทุกปีเมื่อถึงกลางเมษา ชาวประมงบ้านหาดไคร้จะทำพิธีเลี้ยงลวง อันเป็นหมุดหมายการมาถึงของฤดูกาลล่าปลาบึกอันเป็นปลาน้ำจืดที่ไม่มีเกล็ดขนาดใหญ่ที่สุดในโลกที่มีถิ่นที่อยู่เฉพาะในแถบน้ำโขง ด้วยเชื่อว่าปลาบึก ซึ่งอาจมีน้ำหนักถึง 300 กิโลกรัม ได้รับการปกป้องไว้ด้วยผีเจ้า โฟ้งเจ้าลวงในแม่น้ำ ชาวประมงจะนำอาหารมาเช่น ไหว้ผีเพื่อขออนุญาตจับปลาและขอให้ผีปกป้องรักษาพวกเขาและเรือให้รอดปลอดภัยรวมทั้งอำนาจโชคตาในการจับปลา

พิธีกรรมคล้ายเช่นในอดีต เพียงแต่ว่าปีนี้คนมาร่วมพิธีน้อยกว่าที่เคยเป็น บุญเรือน จินนระชา ประธานชมรมปลาบึกของหมู่บ้านวัย 52 ปีกล่าวว่าปีนี้มีคนมาร่วมพิธีเพียง 20 คน ทั้งๆ ที่ปีก่อนๆมีชาวประมงมาร่วมพิธีกว่าร้อยคน นอกจากนั้นชาวประมงลาวจากเมืองห้วยทรายลาวฝั่งตรงกันข้ามก็ไม่ได้มาร่วมเป็นแขกในพิธีในปีนี้เป็นปีที่สองแล้วที่พวกเขาไม่ได้มาร่วมงานฝั่งไทย

เช่นเดียวกับชาวประมงบ้านหาดไคร้ ชาวประมงพื้นบ้านลาวเชื่อในเรื่องการเช่นผีแม่น้ำโขงเพื่อให้ช่วยในการจับปลาบึก มันเป็นเช่นนี้มานานก่อนจะมีเส้นพรมแดนระหว่างประเทศมาขวางกั้น ทุกๆปีเมื่อฤดูกาลจับปลามาถึง พวกเขาจะจัดพิธีเลี้ยงลวงและเชิญชาวบ้านหาดไคร้มาร่วมเป็นแขกเช่นกัน

“น้ำมัน ไม่เหมือนเดิม” บุญเรือนพูดถึงสาเหตุที่ทำให้พิธีกรรมและคนมาร่วมพิธีกรรมเลี้ยงลวงเปลี่ยนไป เมื่อน้ำโขงเปลี่ยนแปลงในช่วงหลายปีที่ผ่านมา “คนพูดกันว่าจีนสร้างเขื่อนที่ต้นน้ำเพื่อควบคุมแม่น้ำโขง”

เป็นเวลากว่าสามสิบปีแล้วที่ชาวประมงบ้านหาดไคร้และชาวประมงเมืองห้วยทรายของลาวร่วมกันจับปลาบึกที่เดินทางผ่านหมู่บ้านของพวกเขา ตลอดลำแม่น้ำที่มีความยาวกว่า 4,000 กิโลเมตรซึ่งไหลจากที่ราบสูงทิเบตสู่ประเทศจีน พม่า ลาว ไทย กัมพูชาและเวียดนาม พวกเขาเป็นชาวประมงเพียงกลุ่มเดียวที่ยังคงจับปลาบึกเป็นอาชีพ

ณ ที่ซึ่งแม่น้ำไหลผ่านหมู่บ้าน สันทรายยาวเกือบครึ่งกิโลเมตรที่เรียกว่า ดอนแวงแบ่งแม่น้ำออกเป็นสองช่องทางช่วยลดทอนความกว้างใหญ่ของแม่น้ำ นอกจากนั้น ท้องน้ำในบริเวณนี้ยังราบเรียบไปด้วยกรวดทรายง่ายต่อการวางตาข่าย

ด้วยความเชื่อและพิธีกรรมที่เป็นดั้ง โชว์รอยรัศความสัมพันธ์ของชาวบ้านก่อนที่พรมแดนจะถูกร่างขึ้น โดยฝรั่งเศสซึ่งเข้าปกครองลาวเมื่อกว่าศตวรรษก่อน ชาวประมงพื้นบ้านสองฝั่งโขงได้จับปลาร่วมกันบนฐานความเชื่อ พิธีกรรมและวิธีการจับปลาที่คลี่คลายมาเป็นวัฒนธรรมการจับปลาพื้นบ้านที่ช่วยให้พวกเขาแบ่งปันปลาและแม่น้ำที่ไม่เคยมีใครเป็นเจ้าของ

7 ปีที่แล้ว ชาวประมงสังเกตเห็นว่ากระแสน้ำมีไหลอย่าง เป็นธรรมชาติอย่างที่เคยเป็น ความเปลี่ยนแปลงของกระแสน้ำเกิดขึ้นไม่นานหลังจากเขื่อนแห่งแรกที่ถูกสร้างขึ้นในแม่น้ำโขงในเขตประเทศจีนแล้วเสร็จสมบูรณ์และเริ่มผลิตกระแสไฟฟ้า

นับแต่นั้นมา ปลาบึกที่พวกเขาเคยจับได้เริ่มลดลง ในขณะที่เครื่องมือการจับปลาของชาวประมงไม่สามารถที่จะปรับแต่งให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่ไม่แน่นอนของระดับน้ำ บุญเรียนกล่าวว่าหากกระแสน้ำยังคงเป็นอยู่เช่นนี้ ชาวบ้านคงจับปลาต่อไปไม่ได้และคงต้องเปลี่ยนไปทำอาชีพอื่น

เหนือบ้านหาดไคร้ขึ้นไปหลายร้อยกิโลเมตรในมณฑลยูนนานทางตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศจีน จีนได้เริ่มดำเนินแผนการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ 8 เขื่อน บนแม่น้ำโขง ตั้งแต่ปี 2523 เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า 15,000 เมกกะวัตต์ มณฑลยูนนานมีศักยภาพในการผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำถึง 90,000 เมกกะวัตต์ หรือคิดเป็นร้อยละ 23 ของพลังงานไฟฟ้าพลังน้ำทั่วประเทศ

ตามแผนพัฒนาประเทศฉบับที่ 10 ของจีนระหว่างปี 2544-2548 ยูนนานมีแผนเร่งพัฒนาไฟฟ้าพลังน้ำให้ทันกับความต้องการพลังงานที่เพิ่มขึ้นของประเทศ ซึ่งจะทำให้ยูนนานซึ่งมีแม่น้ำโขงไหลผ่านกลายเป็นแหล่งไฟฟ้าพลังน้ำที่ใหญ่ที่สุดของจีน

ตามรายงานว่าด้วยผลกระทบจากเขื่อนของจีนต่อพื้นที่ปลายน้ำที่จัดทำขึ้น โดย ฮี เคมีงและ อีซี แซปแมน ภายใต้การสนับสนุนของมูลนิธิวิทยาศาสตร์ธรรมชาติแห่งประเทศไทยและคณะกรรมการเพื่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งยูนนาน เขื่อนมันวานซึ่งเป็นเขื่อนแรกบนลำน้ำโขงได้เริ่มจ่ายกระแสไฟฟ้าเมื่อกลางปี 2537

ต่อมาเมื่อปี 2540 เขื่อนดาเซาซานถูกสร้างขึ้นและเริ่มจ่ายกระแสไฟฟ้าเมื่อปีที่แล้ว ขณะนี้จีนกำลังสร้างเขื่อนเจียวาน อันเป็นเขื่อนที่ใหญ่เป็นอันดับสองของประเทศรองจากเขื่อนทริกอกเจสที่กั้นแม่น้ำแยงซีที่จะมีกำแพงเขื่อนสูงเท่าตึกนับร้อยชั้น

บุญเรียนเล่าว่าในเดือนเมษายนปี 2537 นั้น แม่น้ำโขงเหือดแห้งเหลือเพียง 1 เมตรทำให้ชาวบ้านจับปลาบึกได้เพียง 18 ตัว เทียบกับ 48 ตัวที่จับได้เมื่อปีก่อนหน้านั้น และในปีต่อมา แม่น้ำโขงที่บริเวณเชียงของก็ลดลงถึงระดับต่ำสุดที่ 44 เซนติเมตร

“ตั้งแต่อยู่มาเป็นหลายสิบปี ก็มีครั้งนั้นแหละที่เห็นน้ำโขงแห้งลงไปถึงกลางแม่น้ำ” บุญ

เรียนกล่าว

ก่อนปี 2537 ชาวประมงสามารถจับปลาบึกได้โดยเฉลี่ยปีละ 41 ตัว แต่เมื่อปีที่แล้วเรือประมงกว่า 24 ลำไม่สามารถจับปลาบึกได้เลยแม้แต่ตัวเดียว

นานกว่าร้อยปีมาแล้วที่ชาวบ้านหาคำใคร่สังสรรค์ความเชี่ยวชาญในการสังเกตธรรมชาติเพื่อจับปลาบึก ทุกๆ กลางเดือนเมษายน เมื่อฝูงนกนางนวลบินผ่าน พวกเขาเชื่อว่านั่นเป็นสัญญาณว่าปลาบึกกำลังจะเดินทางมาถึงภายใน 10 วัน

บุญเรียนเล่าว่าต้นเดือนเมษา ฝนจะเริ่มตกทำให้ระดับน้ำเพิ่มขึ้นก่อนที่จะค่อยๆ ลดลง ราวกลางเดือนมันจะเริ่มเขยิบสูงขึ้นอีกครั้งไปจนถึงเดือนมิถุนายนซึ่งระดับน้ำจะสูงขึ้นท่วมคอนแวง ชาวบ้านจะจับปลาบึกไม่ได้อีกและนั่นหมายถึงการสิ้นสุดของฤดูกาลการจับปลาบึก

สายฝนที่ตกลงมาจะล่อปลาให้เดินทางขึ้นเหนือ เมื่อการเปลี่ยนแปลงของระดับน้ำเป็นไปตามธรรมชาติ ชาวประมงจะสามารถทำนายสภาพของกระแสน้ำ และปรับแต่งเครื่องมือจับปลาที่เรียกว่า มองไหลซึ่งเป็นตาข่ายใต้น้ำยาวกว่าสองร้อยเมตรของพวกเขาให้ลอยไหลอย่างกลมกลืนไปกับกระแสน้ำ หลังจากนั้นราวหนึ่งสัปดาห์หรือระหว่างช่วงสุดท้ายในสัปดาห์แรกของเดือนพฤษภาคม ชาวบ้านมักจะจับปลาตัวแรกของฤดูได้เสมอ

แต่ในปีนี้ หลังจากชาวประมงทำพิธีเลี้ยงดวงกว่าสัปดาห์ คอนแวงซึ่งเป็นที่ชุมนุมของพรานปลาจมอยู่ในความเงียบ ฝูงนกนางนวลปรากฏให้เห็นเหนือแม่น้ำพร้อมกับข่าวจากปลายน้ำว่าปลาบึกเดินทางขึ้นมาแล้ว แต่ไม่มีใครลงมือจับปลาเลยวันรุ่งขึ้น ยงฮิ้น พรานชราวัย 70 ปีกับหลานๆ ริมฝั่งน้ำที่เงียบเหงาลงฮิ้นทำพิธีเลี้ยงเรือเพื่อบูชานางเรือให้ประทานโชคในการหาปลา แต่สถิติ บุญหนัก หลานวัย 33 ปีของลุงก็ยังไม่จับปลาบึกไม่ได้

สมชาย พลนิคม หัวหน้าศูนย์สำรวจอุทกวิทยาอำเภอเชียงแสน ยอมรับว่าระดับน้ำฤดูนี้ขึ้นลงอย่างไม่เป็นธรรมชาติ ระดับน้ำที่ไม่แน่นอนกระทบต่อการวางตาข่ายและจับปลาของชาวบ้าน ไม่มีใครคาดเดาความเป็นไปของระดับน้ำในแม่น้ำโขงได้อีกแล้ว

ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ ผู้อำนวยการเครือข่ายแม่น้ำแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประจำประเทศไทย กล่าวว่าระดับน้ำที่เปลี่ยนแปลงอย่างไม่สม่ำเสมอลดทอนความเชี่ยวชาญในการจับปลาของชาวบ้าน “ระดับน้ำเปลี่ยนแปลงเร็วและไม่แน่นอนมากจนชาวบ้านตามไม่ทัน” ไชยณรงค์กล่าว “ถ้าน้ำยังคงเป็นอย่างนี้ต่อไปภูมิปัญญาท้องถิ่นและอุปกรณ์ในการจับปลาจะไม่สามารถใช้ได้ อีกต่อไป”

ล่วงเข้าเดือนพฤษภาคม มีเพียงเรือประมงของไทยลำเดียวเท่านั้นที่ลอยลำอยู่ในแม่น้ำ ภาพเรือที่โดดเดี่ยวขัดแย้งกับภาพความซุกมุ่นวุ่นวายเมื่อสิบกว่าปีที่แล้วเมื่อการจับปลาบึกมีผู้คนเข้าร่วมมากมาย จนกระทั่งก่อให้เกิดการกระทบกระทั่งกันระหว่างชาวประมงฝั่งลาวและไทย เนื่องจากมีเรือถึง 80 ลำลงจับปลาบึกในแม่น้ำโขง

ท่ามกลางความขัดแย้ง บุญเรียนและบุญทัน คำพา ประธานสมาคมปลาบึกแห่งเมืองห้วย

ทราย ได้พูดคุยหารือกระทั่งนำไปสู่ข้อตกลงในการจับปลา อาทิ การเข้าคิว การออกเรือสลับกัน ระหว่างชาวประมงไทย-ลาว ซึ่งสามารถขจัดข้อขัดแย้งระหว่างชาวประมงสองฝั่งโขงได้ในที่สุด “ลาวไทยก็น้องกัน” บุญทันว่า “ทำมาหากินด้วยกัน แบ่งกันได้ก็แบ่งกัน”

อย่างไรก็ดี ปีนี้ชาวประมงลาวงดการจับปลาบึกอีกครั้งหลังจากหยุดจับปลามาเป็นเวลา สามปีแล้ว สำหรับชาวประมงฝั่งลาว การจับปลาบึกเป็นการลงทุนที่ค่อนข้างสูง จำนวนปลาที่น้อย ลงทำให้ชาวประมงลาวต้องคิดมากขึ้นสำหรับการลงจับปลาในแต่ละครั้ง

“ระดับน้ำผิดปกติอีกแล้วปีนี้” บุญทันกล่าว “ลงจับปลาไป ถ้าไม่ได้ก็ไม่คุ้มเลย”

ล่องเข้ากลางพฤษภา ระดับน้ำในแม่น้ำโขงเพิ่มสูงขึ้นกว่า สองเมตรทำให้การจับปลาบึก ของชาวบ้านยากขึ้นทุกทีกระทั่งต้องเลิกไปในที่สุด ในช่วงต้นเดือนพฤษภา มีข่าวทางต้นน้ำว่าชาว ประมงจับปลาบึกได้โดยบังเอิญเพียงตัวเดียวเท่านั้นสำหรับปีนี้

สำหรับบุญเรียนและบุญทันแล้ว ปัญหาอาจจะหนักหนาเกินกำลังกว่าที่ชาวบ้านอย่างพวกเขาจะสามารถแก้ไข “เรารู้เรื่องเขื่อนในประเทศจีนเหมือนกัน แต่ก็ทำอะไรไม่ได้เลย เขื่อนมันอยู่ใน จีน และเราคงไม่มีทางไปถึงโน่น” บุญเรียนว่า

สารคดีเรื่องนี้เขียนขึ้นภายใต้โครงการ ‘Our Mekong: A Vision amid Globalisation’ ภายใต้การ สนับสนุนของอินเตอร์ เพรส เซอร์วิสและมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์